

БОРИС ЛИЈЕШЕВИЋ

НАЛИЧЈЕ

ЦРНОГОРСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ
ПОДГОРИЦА (ЦРНА ГОРА)

ПОНЕДЕЉАК, 2. ЈУН

BORIS LIJEŠEVIĆ

BACK

MONTENEGRIN NATIONAL THEATRE
PODGORICA (MONTENEGRO)

MONDAY, 2ND JUNE

Фото: Душко Миљанић

Режија: БОРИС ЛИЈЕШЕВИЋ
Драматурзи: СТЕЛА МИШКОВИЋ, СТЕФАН БОШКОВИЋ
Сценографија: АНДРЕЈА РОНДОВИЋ
Костимографија: ЛЕЈЛА ХОЏИЋ
Композиторка: НИНА ПЕРОВИЋ
Кореографиња: ТАМАРА ВУЈОШЕВИЋ МАНДИЋ
Асистенткиње режије: НАТАША МИЛИЋЕВИЋ, МИРЈАНА СПАЈИЋ
Асистенткиња сценографије: ЈЕЛЕНА ИВАНЧЕВИЋ
Асистенткиња костимографије: ГОРДАНА БУЛАТОВИЋ

Улоге

Први део: Лука
Директор луке Вук: АЛЕКСАНДАР РАДУЛОВИЋ
Лучки радник Лука: ЛАЗАР ЂУРЂЕВИЋ
Снежана: КРИСТИНА ОБРАДОВИЋ
Максимилијан: ЗОРАН ВУЈОВИЋ
Др Вјера: НАДА ВУКЧЕВИЋ
Олга: ТИХАНА ЋУЛАФИЋ
Слађа: ЖАНА ГАРДАШЕВИЋ БУЛАТОВИЋ
Нена: БРАНКА ОТАШЕВИЋ
Нико: ЈОВАН ДАБОВИЋ
Тужитељка: ЈЕЛЕНА НЕНЕЗИЋ
Записничарка: ЈОВАНА БРНОВИЋ
Васпитачица Душица: ЈЕЛЕНА МИНИЋ
Мина: ГОРАНА ДРАГАШЕВИЋ
Слобода: РАДМИЛА БОЖОВИЋ

Други део: Коло
Марија: ЈУЛИЈА МИЛАЧИЋ ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ
Максимилијан: ЗОРАН ВУЈОВИЋ
Стела: АНЂЕЛА МАРУНОВИЋ
Викторија: ЈОВАНА БРНОВИЋ
Стојанка: АНА ВУЈОШЕВИЋ
Директор луке Вук: АЛЕКСАНДАР РАДУЛОВИЋ

Трећи део: Ризорт
Тета Лела: ЈАДРАНКА МАМИЋ
Стела: АНЂЕЛА МАРУНОВИЋ
Олга: ТИХАНА ЋУЛАФИЋ
Петар: ДАНИЛО ЧЕЛЕБИЋ
Стојанка: АНА ВУЈОШЕВИЋ

Представа траје 2 сата и 30 минута

Direction: BORIS LIJEŠEVIĆ
Dramaturges: STELA MIŠKOVIĆ and STEFAN BOŠKOVIĆ
Set design: ANDREJA RONDOVIĆ
Costume design: LEJLA HODŽIĆ
Composer: NINA PEROVIĆ
Choreographer: TAMARA VUJOŠEVIĆ MANDIĆ
Assistant directors: NATAŠA MILIĆEVIĆ and MIRJANA SPAJIĆ
Set design assistant: JELENA IVANČEVIĆ
Costume design assistant: GORDANA BULATOVIĆ

Cast

Part One: Port
Vuk, port manager: ALEKSANDAR RADULOVIĆ
Luka, dockworker: LAZAR ĐURĐEVIĆ
Snežana: KRISTINA OBRADOVIĆ
Maksimilijan: ZORAN VUJOVIĆ
Doctor Vjera: NADA VUKČEVIĆ
Olga: TIHANA ĆULAFIĆ
Slađa: ŽANA GARDASIĆ BULATOVIĆ
Nena: BRANKA OTAŠEVIĆ
Niko: JOVAN DABOVIĆ
Plaintiff: JELENA NENEZIĆ
Court reporter: JOVANA BRNOVIĆ
Dušica, kindergarten teacher: JELENA MINIĆ
Mina: GORANA DRAGAŠEVIĆ
Sloboda: RADMILA BOŽOVIĆ

Part two: Kolo
Marija: JULIJA MILAČIĆ PETROVIĆ NJEGOŠ
Maksimilijan: ZORAN VUJOVIĆ
Stela: ANĐELA MARUNOVIĆ
Viktorija: JOVANA BRNOVIĆ
Stojanka: ANA VUJOŠEVIĆ
Vuk, port manager: ALEKSANDAR RADULOVIĆ

Part three: Resort
Aunt Lela: JADRANKA MAMIĆ
Stela: ANĐELA MARUNOVIĆ
Olga: TIHANA ĆULAFIĆ
Petar: DANILO ČELEBIĆ
Stojanka: ANA VUJOŠEVIĆ

The play is 2 hours and 30 minutes long

АУТОР И РЕДИТЕЉ

Шта нам се догађа?

Рат кланова односи десетине младих живота. Коцкарнице се отварају у некадашњим библиотекама и културним центрима, кладонице поред гимназија. Дрога као састојак из бакине књиге рецепата? Црногорски морнари синоним за кокаинске ланце. Људски живот вреди само онолико колико може да се наплати. Кожа дужника се суши на сунцу да и она буде уновчена.

Како је дошло до тога?

Човек у канцама мафија, босова, дилера, зеленаша.

Они постају ауторитети, узор и персоне грате.

Јединица за успех у животу је милион.

Гдје смо залутали?

У лавиринту је Минотаур. Ми се надамо да га нећемо срести. Да нас неће окрзнути залутали метак или експлозија ко зна коме намењена. Деца ће стићи у иностранство на време и извући се одавде. Тражимо излаз, а немамо Аријаднину нит. Чекамо Тезеја да нас избави од Минотаура.

Како се излази из овога?

Наличје је прича о времену чији је Бог постао новац, а молитва – стицање. О времену које не бира средства. О исцрпљивању дужника до последњег цента. О човеку који више не види човека. О човеку који заборавља на постојање. Прича о времену које је изгубило лице и које више не разликује лице од наличја.

Господе покажи нам пут.

БОРИС ЛИЈЕШЕВИЋ (БЕОГРАД, 1976)

Позоришни редитељ и универзитетски професор. Дипломирао је на Одсеку за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду 1999. и режију на Академији уметности у Новом Саду 2004. Има

звање доцента на Департману драмских уметности на Академији уметности у Новом Саду, где предаје глуму и режију. Добитник је двадесетак професионалних признања. Добитник је две Стеријине награде: 2010. добио је Специјалну Стеријину награду за представу *Чекаоница*, а 2013. Стеријину награду за режију представе *Чаробњак*. За режију ове представе добио је и награду „Бојан Ступица“, 2014. Један је од најактивнијих редитеља на екс-југословенском простору. Режирао је класику, савремене драмске текстове али и документарне представе у Србији, Црној Гори, Босни, Хрватској... За представу *Елијахова столица* добио је гран при Битефа „Мира Траиловић“ 2011. Добитник је награде града Београда „Деспот Стефан Лазаревић“ за позоришно стваралаштво за 2020. за поставку представе *Чишњак* на сцени Београдског драмског позоришта. Неке од најзначајнијих представа које је режирао су *Присуство* (2005) у Атељеу 212, *Греша страница 89* (2005) у СНП-у, *Драги шаши* (2006) у Југословенском драмском позоришту, *Зверињак* (2007) у СНП-у, *Јаре у млеку* (2009) у Позоришту младих у Новом Саду, *Пијани* (2016) у Атељеу 212, *Евђеније Оњеџин* (2017) у Позоришту младих у Новом Саду, *Раи и мир* (2022) у Народном позоришту у Београду, *Шаха ће бити са свима нама* (2023) у Народном позоришту „Тоша Јовановић“ у Зрењанину.

КРИТИКА

НАЛИЧЈЕ БЕЗ ЛИЦА

Наличје – наслов нове представе у продукцији ЦНП-а као да наводи на погрешан траг. Корупција која разједа и чврсто увезује заједницу коју затичемо на сцени – то је ординарно, нескривено лице наше друштвености. Нема разлога да изврћемо лице на наличје.

Лука као мјесто из којег се излива морална клоака, кокаин у кутијама за банане, бесрамна политичка хипокризија, активистичка реторика, беспризорно здравство, посрнуло судство, политичке уцјене, убиства неподобних новинара – ништа од свега што је представљено у *Наличју* није скривено од погледа. На ову сцену истоварен је морални отпад, различити облици домаћег посттранзицијског моралног и политичког посртања: наркома-

нија, проституција, коцкарска зависност, брачно насиље и хипокризија, селективни абортуси, искориштавање дјеце. Ни то није скривено. И наратив који држи на окупу те мотиве (драматурзи Стела Мишковић и Стефан Бошковић) тривијално је очекиван и очигледан: интерес да се сачува једна лука која прљавим новцем пуни џепове једном локалном олигарху, а онда и свима осталима, која би могла бити угрожена пројектом изградње туристичког ризорта, стегнуће ланац корупције око представника „стубова друштва“, а онда ће се тај морални и политички отпад капиларно ширити и прелити преко породичних, пријатељских и брачних односа, све док лука не буде спашена и избори завршени, и док се сви који су у међувремену уцијењени и корумпирани не построје у исти ред и изађу на просценијум да огласе изборну побједу и дају свијетла обећања.

Нема, дакле, шта да се разоткрива. Знамо позадину, сваки шраф који покреће друштвени механизам нам је познат. Једва да се ико још труди да стави маску. Ако смо и имали илузије, више их немамо. Исто важи и за јунаке представе: ако и пролазе кроз моралну кризу, попут лучког радника Луке (Лазар Ђорђевић), она ће се завршити као бура у чаши воде, ситно комешање на њеној површини.

Од почетка све знамо, и ми и јунаци, и ништа се не разоткрива током представе. То одговара истини. Али, да ли таква истина одговара позоришту?

Можемо у овој представи да нађемо једноставно задовољство препознавања. Уложен је труд да се обухвати и позоришно предочи лепеца најпрепознатљивијих симптома друштвености огрезле у корупцији, хипокризији и глади за новцем. На тој лепези има погођених, живописних детаља. Чак и комичних, попут дигресије о претјерано заштитнички настројеним мајкама, на примјер. Често смо заправо у искушењу да се насмијемо. Ово је свијет типичности (подржане костимима Лејле Хоџић) који никад није далеко од смијеха. Ту се осјећамо комфортно. И глумци се ту добро осјећају. Вјетар у леђа даје им сам процес припреме представе, који им допушта да у представу унесу материјал по свом укусу, а онда и прилику да представе ликове чији су им прототипови стално пред очима.

Али, може ли то бити довољно? Дословност у овој представи помало је загушљива. Ту и тамо отвори се неки пролаз и проструји свјеж ваздух. Попут, на примјер, приче о жени (Кристина Обрадовић) која одбија да се „отараси“ плода са Дауновим синдромом, која простире емотивни тепих за ову представу и која би могла имати још неко значење. Али, тога је тако мало. Овај позоришни свијет углавном је затворен у себе и ипак се гуши у једнозначности.

Наличје нормализује свијет који предочава. То је главни проблем ове представе. Слијепљени смо са оним што је представљено. Да би се лице опет изокренуло у наличје потребна је дистанца, другачија перспектива, присуство некакве моралне и политичке алтернативе. Један једини јунак са истрајном илузијом, који би био спреман да прође цијелу путању од незнања к знању, од почетка до краја, с лица на наличје, макар се притом сломио, био би од помоћи. Или би се то могло постићи не-наративним позоришним средствима. У једној сцени, на почетку другог дијела, видимо колико једноставан лајт шоу који прати пробу дјевојака које се спремају за „велику каријеру“ клуб-плесачица (кореографија Тамара Вујошевић Мандић) прија овој представи чији је позоришни језик оскудан, сведен на манир низања и преплитања сцена без јасних разграничења и прецизно назначеног временског и просторног оквира (сценографија коју је ура-

дила Андреја Рондовић, којом се простор „означава“ дјеловима намјештаја, предметима који истовремено имају и симболичку функцију, карактеристична је за тај манир), и колико би јој неки сличан, сценским средствима постигнут отклон добродошао. Могуће је да би и жанровско изоштравање, неко које би се кретало у смјеру друштвене сатире или гротеске, зачудности и експресивности имало сличан ефекат: тешко је ову преставу одредити чак и жанровски, она као да остаје без свог тоналитета.

Као што се живахност ове представе може довести у везу с начином рада на њој, потребом да се глумцима да већи простор од оног који им конвенционално припада, тако и разлог за њене пропусе можемо да тражимо на том истом мјесту. *Наличје* је један од оних позоришних пројеката који настају без текстуалног предлошка, у којима су глумци позвани да сами снабдију представу позоришним мотивима. Стратегија „разоткривања“ глумца, аутореференцијалности позоришних извођача некако је мутирала у овај облик позоришног процеса који отвара „ауторски простор“ за глумце, у којем они више не говоре само о себи и у своје име, већ учествују у некој врсти колективног „писања“ драмског текста (које је ипак надзирано од стране драматурга). Могуће је да то подиже енергију у ансамблу, да глумцима импонује та врста дехијерархизације позоришног процеса, иако би се то, с друге стране, могло тумачити и као њихово пристајање на

потцјењивање и занемаривање њиховог сопственог умјетничког медија. Али, лако је опазити да овакви процеси често завршавају представама у којима има превише којекаквих дистракција, произвољности и баналности, понекад и кокетирања са публиком, а премало кохерентности и слојевитости, свега онога што би требало да осигурају драмски писац и редитељ као традиционални позоришни „ауторитети“ задужени за цјелину или концепт.

Све то важи и за представу *Наличје*. Глумачки ансамбл је велик (и то је нешто што омогућава овакав процес припреме представе, који даје шансу цијелом ансамблу), чак деветнаесторо глумаца је на сцени: Александар Радуловић, Лазар Ђурђевић, Кристина Обрадовић, Зоран Вујовић, Нада Вукчевић, Тихана Ђулафић, Жана Гардашевић Булатовић, Бранка Оташевић, Јован Дабовић, Јелена Ненезић, Јована Брновић, Јелена Минић, Горана Драгашевић, Радмила Божовић, Јулија Милачић Петровић Његош, Анђела Маруновић, Ана Вујошевић, Јадранка Мамић и Данило Челебић. Опажамо добре стране процеса рада на представи: глумци су полетни, упечатљиви и тимски настројени. Ништа се након ове представе неће помјерити у начину на који гледамо заједницу, свијет око себе, или само позориште, али ће глумци бити расположени да играју и публика ће вјероватно бити расположена да у томе ужива. Тај лудистички моме-нат, удружен са лакоћом и радосћу препознавања, актуалношћу садржаја и лаком сатиром држи ову представу на ногама.

Наташа Нелевић (peripetija.me, 9. новембар 2024)

Слика безнађа црногорске свакодневице

Уста пуна обећања, корумпиран државни систем, спрега политике и мафије, патријархални репови, немогућност изласка из врзиног кола, гушење сваког начина индивидуалног и колективног отпора, ћутање, игнорисање, безнађе... То је колаж црногорске свакодневице, оне коју живимо, о којој читамо и слушамо, али и оне која је инсценирана у представи *Наличје* редитеља Бориса Лијешевића.

Премијерно изведен у сриједу вече, Лијешевићев ауторски пројекат са бројним глумачким ансамблом, на сцену Црногорског народног позоришта доноси згуснуту слику стварности, ангажовану

причу која упира прстом и не дозвољава сненост или занесеност, док истовремено проблематизује улогу сваког појединца у апарату који механички функционише по наредбама са (пара)врха друштвене хијерархије. Гледајући реално постављене ликове, схватамо и како систем стварно функционише, од оних на дну друштвене љествице који покушавају да понуде отпор, често недовољно снажно и одважно усљед бриге о егзистенцији, преко оних који раскринкавају недјела, али недовољно опрезно, до политичара који су наизглед на врху, да би се дошло до оних који држе конце у својим рукама, џеповима, новчаницима – до контроверзних бизнисмена, шефова нарко-кланова. Сви су, без изузетка, ухваћени у вртлог друштвене дезинтеграције, доприносећи на свој начин стању у којем друштвене вриједности, норме и структуре не постоје или се распадају, јер влада опште посрнуће и деградација.

Кроз безизлазне (да ли?) ситуације и бројне слојеве друштва, представа је својеврсна посљедица система корупције, криминала и моралне пропасти, па као таква нуди позоришну рефлексију савремене стварности Црне Горе, као што је редитељ и најавио на конференцији за медије. Тако, *Налиције* директно и сурово бode у очи и поставља питање на које истовремено пружа одговор – ко је чист и ко то може остати?

Свакако, и у овој причи постоје јунаци за које навијате, постоје наде и амбиције, дјелује да постоје и рјешења, али све то се лако у наредном моменту распрши, попут маслачка или бијелог праха са листа папира...

Док свједочимо причи о мафији, „босовима“, шверцу дроге прикривеном иза бизниса, док слушамо приче о валоризацији и док се ко зна колико пута изговара „биће све у реду“, постављају се и бројна друга питања, од еколошке хипокризије, корумпираних покрета и политичара, личних интереса, до оних суштинских, као што су теме појединца, породице, насиља у породици, међусобне подршке, перспективе младих, али и селективних абортуса, стања у просвјети, здравству, тужилаштву, а онда и положаја новинара, оних храбрих и одважних, поштених и спремних на све...

Оно што карактерише представу је и врхунска симболика која се суптилно провлачи кроз имена, термине, синтагме, а коју ваља читати како би јасније оживјела просторе и људе савре-

мене Црне Горе. Ликови носе интересантна имена: Вук је вођа клана који шверцује кокаин, истовремено је и власник луке, Максимилијан је власник дискотеке, Слобода новинарка и тако даље... Ту су пакети банаана, кокаин, „зелени“, али и „ничија кућа“ (случајно или не), соларни панели, (празна) обећања...

Носилац представе је комплетан деветнаесточлани глумачки ансамбл у којем је сваки појединац једнако важан. Ипак, издвајају се, како својим улогама, тако и глумачким средствима: Александар Радуловић као Вук и Лазар Ђурђевић као Лука. Управо њих двојица почињу и заокружују комплетну причу, тужну слику стварности. *Налиције* приказује трагичност свих ликова, без обзира на њихове позиције, а, све у свему, нема чистих и невиних. Подијељена у два очигледна сегмента, с трећим који на крају ставља тачку на све, представа од самог почетка удара као „гром из ведрa неба“ да би се у наставку само низале сцене из свакодневице. Други чин, ипак, доноси својеврсну промјену фокуса радње, али ритма и интензитета, чему доприноси и музика, уз свјетлосне ефекте који дочаравају атмосферу ноћних клубова. Редитељ успјешно користи карневализацију наглашавајући хаотични вртлог у којем се живот одвија као непрекидан низ порока, шверца, превара, насиља, али и боли. Максимално искоришћена сцена, уз сценографију која дјелује посве природно и којом интервенишу сами глумци, без сувишне естетизације доноси пуноћу и огољеност атмосфере и радње.

Поред свега тога, један од најреалнијих момената представе је њен крај. То је тренутак када гледалац схвата да су сви скупа, па и он сам, заробљени у систему који их је обликовао и којем и сами доприносе... *Наличје* је храбра, провокативна представа која доноси реалну слику друштва, чиме оставља публику са горчином, сурово потврђујући, или пак показујући, гдје живимо.

Јелена Контић (*vijesti.me*, 8. новембар 2024)

AUTHOR AND DIRECTOR

Boris Liješević (Belgrade, 1976)

Boris Liješević is a theater director and university professor. He graduated in Serbian language and literature from the Faculty of Philosophy in Novi Sad in 1999 and in directing from the Academy of Arts in Novi Sad in 2004. He is the Department of Dramatic Arts assistant professor at the Academy of Arts in Novi Sad, where he teaches acting and directing. He has received around twenty professional awards. He has won two Sterija Awards: in 2010, he received the Special Sterija Award for the play *Waiting Room*, and in 2013, he won the Sterija Award for directing for the play *The Magician*. Additionally, he won the "Bojan Stupica" Award for directing *The Magician* in 2014. He is one of the most active directors in the former Yugoslav region. He has directed classical works, contemporary plays, and documentary performances in Serbia, Montenegro, Bosnia, and Croatia. For the play *Elijah's Chair*, he won the Grand Prix of Bitef, the "Mira Trailović" Award, in 2011. He also received the "Despot Stefan Lazarević" Award for Theater Creation from the City of Belgrade in 2020 for his production of *The Reader* at the Belgrade Drama Theatre. Some of his most significant productions include *Presence* (2005) at Atelje 212, *Greta Page 89* (2005) at the Serbian National Theatre, *Dear Father* (2006) at the Yugoslav Drama Theatre, *The Beast Den* (2007) at the Serbian National Theatre, *A Kid in the Milk* (2009) at the Youth Theatre in Novi Sad, *The Drunk* (2016) at Atelje 212, *Eugene Onegin* (2017) at the Youth Theatre in Novi Sad, *War and Peace* (2022) at the National Theatre in Belgrade, and *What Will Become of All of Us* (2023) at the "Toša Jovanović" National Theatre in Zrenjanin.

REVIEWS

A BACK WITHOUT A FACE

Back – the title of a new play produced by the Montenegrin National Theatre – seems to lead us in the wrong direction. Corruption that eats away and firmly binds the community we encounter on stage is its common, unhidden face. There is no reason to turn the face inside out.

The port is the place from which the moral cesspool spills, cocaine in banana boxes, shameless political hypocrisy, activist rhetoric, a broken healthcare system, a failing judiciary, political blackmail, the murder of inconvenient journalists – nothing presented in *Back* is hidden from view. On this stage, moral waste is unloaded, various forms of post-transition moral and political decline are laid bare: drug addiction, prostitution, gambling addiction, domestic violence, hypocrisy, selective abortions, and child exploitation. None of this is hidden. And the narrative that holds these motives together (written by Stella Mišković and Stefan Bošković) is trivially expected and obvious: the interest to preserve one port that, through dirty money, fills the pockets of a local oligarch and, eventually, everyone else, could be threatened by a tourist resort project. This would tighten the chain of corruption around the "pillars of society," and then this moral and political waste would gradually spread and spill over family, friendship, and marital relationships, until the port is saved, the elections are over, and everyone who has been blackmailed and corrupted in the meantime lines up in the same row to announce the electoral victory and make glowing promises.

So, there is nothing to uncover. We know the background, every screw that drives the societal mechanism is familiar to us. Hardly anyone even bothers to wear a mask anymore. If we ever had illusions, we no longer do. The same goes for the characters in the play: if they go through a moral crisis, like the port worker Luka (played by Lazar Đorđević), it will end up as a storm in a teacup, a slight stirring on its surface.

From the beginning, we know everything, both we and the characters, and nothing is revealed throughout the play. This corresponds to the truth. But does such truth correspond to theater?

In this play, we can find simple satisfaction in recognition. The effort has been made to encompass and theatrically present a range of the most

recognizable symptoms of a society entrenched in corruption, hypocrisy, and a hunger for money. There are vivid details on this spectrum. Some even comic, like the digression about overly protective mothers, for example. We are often tempted to laugh. This is a world of typicality (supported by the costumes of Lejla Hođić) that is never far from laughter. Here, we feel comfortable. The actors also feel good here. The preparation process gives them a boost, allowing them to bring material they like into the play, and then an opportunity to present characters whose prototypes are constantly in front of their eyes.

But can that be enough? Literalism in this play is somewhat stifling. Now and then, a passage opens up, and fresh air breezes through. Like, for example, the story of a woman (played by Kristina Obradović) who refuses to “get rid” of her child with Down syndrome. This emotional rug is laid for the play and could have had some other meaning. But there is so little of it. This theatrical world is mostly closed in on itself and is suffocating in its one-dimensionality.

Back normalizes the world it presents. That is the main problem with this play. We are glued to what is presented. To turn the face back into the reverse side, a distance is needed, a different perspective, and the presence of some moral and political alternative. A single character with a persistent illusion, who would be willing to go the entire journey from ignorance to knowledge, from beginning to end, from face to reverse side, even if it broke them, would be helpful. Or this could be achieved through non-narrative theatrical means. In one scene, at the beginning of the second part, we see how a simple talk show following the rehearsal of girls preparing for a “big career” as club dancers (choreographed by Tamara Vujošević-Mandić) fits this play, whose theatrical language is sparse, reduced to a manner of stringing and intertwining scenes without clear distinctions and precisely defined temporal and spatial boundaries (set design by Andreja Rondović, where the space is “marked” with parts of furniture, objects that simultaneously have symbolic functions – this is characteristic of that manner), and how a similar shift, achieved through stage means, would have been welcome. Genre may sharpen, something in the direction of social satire or grotesque, strangeness, and expressiveness, would have had a similar effect: it is hard to define this play even genre-wise, as it seems to lack its tonal quality.

Just as the liveliness of this play can be connected to the way it was worked on, the need to give the actors more space than they would con-

ventionally have, the reason for its shortcomings can also be found in the same place. *Back* is one of those theatrical projects created without a textual template, in which the actors are invited to supply the play with theatrical motifs themselves. The strategy of “unveiling” the actors, auto-referentiality of theater performers has somehow mutated into this form of the theatrical process, which opens an “authorial space” for the actors, where they no longer speak just about themselves and in their name, but participate in a form of collective “writing” of the dramatic text (which is still overseen by the dramaturgs). This may raise the energy in the ensemble, as the actors enjoy this kind of de-hierarchization of the theatrical process, although, on the other hand, it could also be interpreted as their submission to the devaluation and neglect of their artistic medium. But it is easy to see that such processes often end in plays with too many distractions, arbitrariness, and triviality, sometimes even flirting with the audience, and too little coherence and layering, all those things that should be ensured by the playwright and director as the traditional theatrical “authorities” responsible for the whole or concept.

All of this applies to *Back* as well. The ensemble is large (and that is something that allows this preparation process, which gives a chance to the entire ensemble), with as many as nineteen actors on stage: Aleksandar Radulović, Lazar Đurđević, Kristina Obradović, Zoran Vujojević, Nada Vukčević, Tihana Čulafić, Žana Garašević Bulatović, Branka Otašević, Jovan Dabović, Jelena Nenazić, Jovana Brnović, Jelena Minić, Gorana Dragašević, Radmila Božović, Julija Milačić Petrović Njegoš, Anđela Marunović, Ana Vujošević, Jadranka Mamić, and Danilo Čelebić. We observe the positive sides of the rehearsal process: the actors are energetic, impressive, and team-oriented. Nothing will shift after this play in the way we view the community, the world around us, or even theater itself, but the actors will be ready to perform, and the audience will likely enjoy that. That lunatic moment, combined with the ease and joy of recognition, the topicality of the content, and the light satire, keeps this play afloat.

Nataša Nelević (*peripetija.me*, November 9th 2024)

THE IMAGE OF DESPAIR IN MONTENEGRIN DAILY LIFE

Mouths full of promises, a corrupt state system, the intertwining of politics and the mafia, patriarchal remnants, the inability to break free from the vicious circle, the stifling of all forms of individual and collec-

tive resistance, silence, ignorance, hopelessness... This is the collage of Montenegrin daily life, the one we live, the one we read and hear about, but also the one staged in the play *Back* by director Boris Liješević.

Premiered on Wednesday evening, Liješević's authorial project, featuring a large ensemble cast, brings to the stage of the Montenegrin National Theatre a condensed image of reality – an engaged story that points a finger and refuses to allow for drowsiness or intoxication. At the same time, it problematizes the role of each individual in a machine-like system that functions according to orders from the (para) top of the social hierarchy. Watching the realistically portrayed characters, we realize how the system truly works, from those at the bottom of the social ladder who try to offer resistance, often insufficiently strong or courageous due to concerns about survival, to those who uncover wrongdoings, though not cautiously enough, and to politicians who appear to be at the top, all the way to those who pull the strings in their hands, pockets, and wallets – controversial businessmen, drug cartel bosses. Without exception, everyone is caught in the whirlwind of societal disintegration, contributing in their way to a state where social values, norms, and structures either do not exist or are collapsing, as general decline and degradation prevail.

Through inescapable (or is it?) situations and numerous layers of society, the play becomes a consequence of a system of corruption, crime, and moral decay. As such, it offers a theatrical reflection of contemporary Montenegrin reality, as the director announced during a media conference. Thus, *Back* directly and brutally pokes the eye and poses the question to which it simultaneously provides an answer – who is pure, and who can remain pure?

Certainly, in this story, there are heroes for whom you cheer, there are hopes and ambitions, it seems that there are even solutions, but all of this is easily scattered in the next moment, like a dandelion or white powder from a sheet of paper...

As we witness a story about the mafia, the "bosses," drug trafficking disguised as business, and hear stories about valorization, while repeatedly hearing the phrase "everything will be fine," numerous other questions are raised – from ecological hypocrisy, corrupt movements and politicians, personal interests, to more fundamental ones, such as themes of the individual, family, domestic violence, mutual support, the future of

youth, selective abortions, the state of education, healthcare, the prosecution, and the position of journalists—those brave, bold, honest ones, willing to do anything...

What characterizes the play is also its supreme symbolism, subtly woven through names, terms, and phrases, which should be read to better animate the spaces and people of contemporary Montenegro. The characters have interesting names: Vuk is the leader of a cocaine-smuggling clan and the owner of the port, Maximilian is the owner of a nightclub, Sloboda is a journalist, and so on. There are packages of bananas, cocaine, "greens," and "nobody's house" (whether by accident or not), solar panels, (empty) promises...

The show is carried by the complete 19-member ensemble, where every individual is equally important. However, standout performances are delivered by Aleksandar Radulović as Vuk and Lazar Đurđević as Luka. These two start and conclude the entire story, a sad picture of reality. *Back* depicts the tragedy of all the characters, regardless of their positions, and, all in all, there are no pure or innocent ones. Divided into two obvious segments, with a third that concludes the whole, the play hits the audience from the very beginning like "a thunderbolt from a clear sky," only to follow with scenes from daily life. The second act, however, brings a certain shift in focus, but maintains its rhythm and intensity, aided by the music and lighting effects that recreate the atmosphere of nightclubs. The director successfully uses carnivalesque elements, emphasizing the chaotic vortex in which life unfolds as an unending series of vices, smuggling, deception, violence, and pain. The set is maximally utilized, with the scenography feeling completely natural and intervened by the actors themselves, without unnecessary aestheticization, thus bringing fullness and rawness to both the atmosphere and the action.

In addition to all this, one of the most realistic moments of the play is its ending. This is the moment when the viewer realizes that everyone, including themselves, is trapped in the system that has shaped them and to which they also contribute... *Back* is a bold, provocative play that presents a true picture of society, leaving the audience with bitterness, brutally confirming, or perhaps showing, where we live.

Jelena Kontić (*vijesti.me*, November 8th 2024)